

Т.М. Ігнацюк
Брэст, УА «БрДТУ»

КАТЭГОРЫЯ ІМЕНИ Ё ІДЭАЛАГІЧНЫМ ПОЛІ МАЎЛЕННЯ

1. У даследаванні пафасу маўлення мы зыходзім з таго, што поле мае гарызантальную арыентацыю і вертыкальную арганізацыю. У іншых паняццях гарызантальнасць – гэта актуальнасць. Фігуральна гаворыцца аб «гарызонтах актуальнасці». Вертыкаль асэнсоўваецца ў сувязі з патэнцыяльным.

1.1. Для мовазнаўства істотна тое, што, па-першае, на гарызантальнай восі каардынат размяшчаецца тое, што ўспрымаецца як сумежнае, а на вертыкальнай – як іерархічнае. Па-другое, адрозніваем актуальнае поле культуры; з гарызонтамі актуальнасці звязваецца звычайнае поле культуры. І адрозніваем патэнцыяльнае ідэалагічнае поле. Па-трэцяе, поле культуры і ідэалагічнае поле не камунікатыўныя, а намінацыўныя.

1.2. З адзначанымі размежаваннямі звязаны два тыпы намінацыўных адзінак – назвы і імёны. *«Як тваё імя, якога роду ты? Хто наканаваў табе твай шлях? Таямніц якіх словаў непрыхотых адшукаць хацеў у гэтых краях?»* (С. Осіпаў, А. Усціновіч). Пытанне *«Якога роду ты?»* прадугледжвае звычайную назву. Сутнасць назвы дэскрыптыўная. Рэфэрэнтам назвы выступае аб'ект (індывід). Назва-дэскрыптыў – гэта метка. Меціцца тое, што актуальна («тут і зараз»), кідаецца ў вочы. Канкрэтная лексіка, якая называе рэаліі, уся дэскрыптыўная.

Дэнагат імені – суб'ект, які пазіцыяніруе сябе ў ідэалагічным прававым полі. Імя – катэгорыя юрыдычная. Так, канстытуцыя Беларусі гарантуе нам «права на жыццё, дастойныя ўмовы жыцця і ахову здароўя, адукацыю і працу, адпачынак і вольны час, на свабоду асобы і абарону, на імя і грамадзянства, матэрыяльнае забеспячэнне» (арт. 43).

Імя ідэнтыфікуе суб'екта права як тое, за чым стаяць «Я» (*Я, Іван Пятровіч*), і як асобу, якая атыямляе сябе з сацыяльна легімітыўным калектывам (*доктар, настаўнік, журналіст і да т.п.*). Сацыяльнае атыямленне выражаецца камітатыўным (сумесным) займеннікам «мы»: *«Ну, от і ідзі ў ты свій рай! А мы, нібыто, так*

пажывем! Нам і так непаягано!» [1, с. 22]. Гэта ўсё імёны – уласныя і агульныя.

Асоба павінна «па праву» насіць пэўнае імя. Права на імя – філасофская праблема: – *Паслухай, ты – шэпт Хрысці перарывісты. – Умайго сына ёсць імя, прозвішча і імя па бацьку. Ён – Хведар Хведаравіч Жытнік. Разумееш? Мой муж, Хведар Жытнік, які загінуў на фронце, наказай даць гэтаму дзіцяці сваё прозвішча і імя... І я нікому! Разумееш? Нікому! Нават табе не дазволю!* [2, с. 213].

1.3. У этычным неідэалагізаваным полі культуры правіць звычай, апора на традыцыю («Так прынята»). Культура сама па сабе статычная: «Як ёсць, так ёсць», «не намі заведзена», г.зн. паводле звычаю, эвалюцыйна. Культура – узровень статычнага факта, фактаграфіі, росту і прыросту. У інфармацыйнае поле культуры трапляюць толькі дэскрыпцыі (такія словы, як *заяц, воўк* і інш.). Дэскрыпцыі – рэальныя («па прыродзе»).

Ідэалогія дынамічная. Замест культурных акцый у ідэалагічным полі адбываюцца дынамічныя акты – падзеі. Падзеі звязаны не з ростам, а з развіццём – пераменаў стану. Ідэалогія – узровень імені. У ідэалагічным полі зыходзяць з дынамічнай устаноўкі «як мусіць быць». Менавіта таму ў імені няма рэчывнасці, аднак увасоблена дынамічная стэрэатыпная ідэя.

Нараджэнне дзіцяці – факт, які сведчыцца метрыкай (пасведчаннем аб нараджэнні). Наданне яму імені – імяніны – гэта ўжо падзея. Імя не пасведчанне індывіда (аб'екта), а засведчанне асобы. Падзея суправаджаецца пафасам. Факты – прыналежнасць этасу.

Па сутнасці, імёны – гэта развітыя вышэй дэскрыптыўныя назвы, з якіх элімінавана феноменальная рэчывнасць. Так, вядома, што ў імені *Пётр* той жа этымон, што і ў назве *камень*; *Галіна* – *куруца*, *Булат* – *сталь* і да т.п.

Аднак не ўсякі пазіцыяніруе сябе як самастойную асобу і не ва ўсякага ёсць сацыяльны статус. У бяспраўных аб'ектаў тварнага і рэчывнага свету ўласнага імені няма. Індывіды распазнаюцца праз дэскрыптыў – клічкі ці мянушкі: *Іван, па-вулічнаму Макацёр; кошка Мурка; Быў друг, надзея, збавіцель, стаў – гад!.. А між тым гад гэты цікавіўся вамі... Чуб!* [1, с. 349].

1.4. Імёны – намінальныя («па ўстанаўленні»). Імя – устаноўка асобе, закон носьбіту імені, якім ён павінен быць: *Пётр* – як *камень*, *Булат* – як *сталь* і да т.п. Гіпатэтычна дапускаем сувязь катэгорыі пафасу з эмічнымі адзінкамі мовы – уласнымі і няўласнымі імёнамі.

Пафас уласнага імені ўжо ў тым, што носьбіт імені фігуруе як прававая асоба. Імя ўздымае яго на вышыню сацыяльнага быцця. – *Як жа жывём, Аўдоця Пятроўна? – пацікавіўся звонка, прыязна Башлыкоў. Імя па бацьку старой выпятаў ціха у сына. – Да як? Жывём* [3, с. 34]; *Сам ён,*

хоць яго часам і велічаюць па імя і па бацьку, Сцяпан Уласавіч, амаль нічым не розніцца ад іншых дзядзькоў – ні гаспадаркай, ні адзеннем [4, с. 143]; – Я называюся Ася, а ты? – Я – Анатоль. Раней мама казала Толік, а цяпер я ўжо вырас. Ася паглядзела на хлопчыка і засмяялася; – Ой, мамачкі, – сказала яна, як гаварыла заўсёды цётка Марыля, яе апякунка. – Ён вырас!.. Стане на палена, дык свінні па калена. Вырас!.. Маленькі ты яшчэ зусім... [5, с. 72].

1.5. Запатрабаваннем пафаснага-ідэалагічнага гучання выкліканы да жыцця шматлікія ўласныя імёны, якія выкарыстоўваліся ў свой час у моўнай практыцы: *Кім* (Камуністычны інтэрнацыянал), *Рэм* (Рэвалюцыя міравая), *Акцябрына* (народжаная Акцябром) і да т.п. Безумоўна, «гучанне» з'яўляецца прычынай распаўсюджання такіх прозвішчаў, як *Гром*, *Громаў*, *Грамыка* і пад. «У вёсцы Старыя Грамыкі (Гомельшчына) амаль усе жыхары мелі прозвішча Грамыка. У суседніх Новых Грамыках, дзе больш за 200 двароў, таксама ўсе жыхары з прозвішчам Грамыка». Параўн.: *Сталіна*, *Турбіна*, *Рэўдзіт* (рэвалюцыйнае дзіцё), *Авангард*, *Электрон* і да т.п. *Кінамеханік тут фігура! Самі набачыце. А як яго імя, ніколі не здагадаецца: Молат; Праўда, Молат Дзмітрыевіч. Самае індустрыяльнае імя ўляпілі бацькі на ўсё жыццё* (Грахоўскі).

1.6. Пафас агульнага імені звязаны з існуючымі сацыяльнымі экспертацыямі. Прыналежнасць да сацыяльнай катэгорыі фіксуецца агентыўнымі імёнамі: *настаўнік*, *доктар*, *будаўнік* і да т.п. Агентыўнае імя ўключае сацыяльную экспертацыю – сацыяльны калектыў прадпісвае стэрэатып паводзін і неад'емныя якасці носьбіту імені: – *Доктар павінен быць добрым, – слабым голасам абазвалася Гэля* (Рудова); *Дык вырuchy ўжо, бо ж камсамолец* (Быкаў); – *Мы з табой байцы. Толькі ўперад і ні кроку назад* (Супрунчук); – *Ты ж лейтэнант! Чаму ляжыш? Камандуйце, па-пластунску, наперад!* (Быкаў).

У сэнсавым аспекце агентыўных імёнаў выяўляюцца дынамічныя стэрэатыпы, якія з'яўляюцца складальнікамі культурна-ідэалагічных канатацый. Так, інфарматыўны аспект імя «настаўнік» заключаецца ў тым, што ім называецца той, хто выкладае ў школе; той, хто наогул з'яўляецца натхніцелем, хто кіруе, вучыць чаму-небудзь; той, хто дапамагае каму-небудзь засвоіць спецыяльнасць на прадпрыемстве, выходзіць працоўныя навывік' [6, т. 3, с. 313]. Аднак, безумоўна, за межамі слоўнікавай дэфініцыі засталіся звесткі, што складаюць культурна-ідэалагічнае «дасье» агента, якія актуалізуюцца ў розных кантэкстах ужывання яго імені: *Прырода заклала ў ім талент настаўніка. Ён, просты чалавек, быў такі начытаны і так талкова і разумна разважаў аб жыцці, як ніхто* (Марчук); *Настаўнік не можа вучыць, калі не вучыцца сам, не можа быць настаўнікам, калі працуе без уразумення сваёй адказнасці перад*

часам, перад будучыняй (Янкоўскі); *Настаўнік* павінен умець арганізаваць, хадзіць, жартаваць, быць вясёлым, сярдзітым; *Настаўнік* у вёсцы павінен умець навучыць усяму і малага, і старога! Ён не можа сядзець толькі ў школе і не бачыць таго, што робіцца на вуліцы!.. (Мележ).

Прагматычная прысупазіцыя агентыўнага імя, якое змяшчае дынамічны стэрэатып, адкрывае магчымасці для сугестыўнага ўплыву на носьбіта імя – учынкі агента рэгламентаваны яго імем: – *Будзьце мужчынам! Не да твару камандзіру гаварыць такое* (Пальчэўскі); *Вы, пісьменнікі, – увасабленне сілы і таленту нашага народу. Уся Беларусь глядзіць на вас як на змагароў, як на тых, хто можа зрабіць больш за маладых патрыётаў, больш за палітыкаў, больш за дыпламатаў і банкіраў. Бо вы – уладары слова і вам вераць* («Наша слова»); – *Як вы размаўляеце з пакупніком! Прадаўцу трэба быць ветлівым. А як жа! Савецкаму спажыву – узорнае абслугоўванне!* (Місько); – *Сыноч мой, ты воін, абаронца Айчыны. А значыць, павінен быць моцны духам і целам* (Зданюк); *Быць вадзіцелем – не ў бірулькі іграць. Увесь час – праваілам дарожнага руху, праваілам бяспекі!* (Місько); – *Ты ж егер. Ты – друг, доктар, карміцель, клапатлівы гаспадар* (Яфрэмаў); – *Ты ж брыгадзір, павінен ведаць, – упікнуў таварыша Віктар* (Гаўрылькін).

Кожная асоба ўспрымае і сведчыць сябе як агентыўнае імя, арыентуючыся ў дзейнасці на сацыяльны стэрэатып (эталон) рэферэнта, які належыць да той ці іншай рэферэнтнай групы: *Я – старшыня сельсавета Багамольцаў Зот Мітрафанавіч Галушка. Бяру ўсю адказнасць на сябе* (Марчук); *Я – настаўніца. Я – чалавек, якому па закону трэба вучыць. Мяне для гэтага рыхтавалі* (Мележ); *Я – журналіст і вазьму такі грэх спыніць нарэшце публічную істэрыку* (Чапруноў).

Такім чынам, імя – гэта катэгорыя ідэалагічная. Менавіта ўвасобленая ў ім ідэя надае імені пафаснае гучанне.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Мележ, Іван. Подых навалніцы : раман з «Палескай хронікі» / Іван Мележ. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 477 с.
2. Каліна, К. К. Маці і сын : аповесць, апавяданні / К. К. Каліна. – Мінск : Маст. літ., 1977. – 275 с.
3. Мележ, Іван. Завеі, снежань : раман з «Палескай хронікі» / Іван Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 239 с.
4. Мележ, Іван. Людзі на балоце : раман з «Палескай хронікі» / Іван Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 399 с.
5. Брыль, Я. Зялёная Школа : аповесць, апавяданні / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1951. – С. 71–73.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.